

УКРАЇНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені М.П.ДРАГОМАНОВА

На правах рукопису

ФУСУЛ Олена Василівна

ЛЕКСИКО-ГРАМАТИЧНІ ТА СИНТАКСИЧНІ ЗАСОБИ
ПЕРЕДАЧІ ФАЗОВОСТІ
В РОСІЙСЬКОМУ І УКРАЇНСЬКОМУ ФОЛЬКЛОРІ

10.02.01 - російська мова

10.02.02 - українська мова

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук

Київ - 1995

Дисертація є рукописом.

Робота виконана на кафедрі російської мови Українського державного педагогічного університету ім. М.П. Драгоманова.

- Науковий керівник - доктор філологічних наук, професор
Бришин Віктор Михайлович
- Офіційні опоненти - доктор філологічних наук, професор
Імакевич Галина Прокопівна
- кандидат філологічних наук
Качура Олександр Віталійович
- Провідна організація - Кіровоградський державний педагогічний інститут

Захист відбудеться "31" березня 1995 р. о 14³⁰ год. на засіданні спеціалізованої вченої ради К 113.01.03 в Українському державному педагогічному університеті ім. М.П. Драгоманова /252030, м.Київ-30, вул. Пірогова, 9/.

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Українського державного педагогічного університету ім. М.П. Драгоманова.

Автореферат розіслано "25" лютого 1995 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради Вишнев Г.П. Вишневська

ЛНБ України ім.В.Стефаника

00754465 (V)

ЛНБ ім. В. Стефаника
АН України

ДВ - 30. 1. 10

Реферована дисертація присвячена дослідженню лексико-граматичних та синтаксичних засобів передачі фазовості в російському і українському фольклорі в аспекті функціональної граматики.

Обраний напрямок набуває актуальності, по-перше, у зв'язку з переорієнтацією сучасних граматичних досліджень на використання принципу "від функцій до форми" /що замінив попередній "від форми до функцій"/, наслідком чого є, по-друге, відокремлення одного із типів функціональної граматики, спрямованого на вивчення функціонування граматичних одиниць у взаємодії з різнорівневими мовними засобами на спільній семантичній основі, по-третьє, у зв'язку з тим, що набір різнорівневих мовних засобів, об'єднаних на функціональній основі категорією фазовості, може бути кваліфікований як функціонально-семантичне поле, і, по-четверте, у зв'язку із необхідністю урахування при побудові загальної теорії розмовної мови, крім літературного та нелітературного мовних різновидів, ще й фольклорного, що займає проміжне положення між двома, названими вище.

Проблема фазовості неодноразово порушувалася в лінгвістичних дослідженнях, присвячених характеристиці видових значень, значень дієслівних префіксів, родів дії. Це праці Н.С.Авілової /1976/, О.В.Бондарка/1967; 1971/, М.Я.Гловинської /1982/, К.Г.Городенської /1987; 1988/, Е.М.Попової /1980; 1982/, С.О.Сokolової /1982; 1983/, М.О.Шелякіна /1969/ та ін. В аспекті граматичної організації речення явище фазовості розглядалось у публікаціях Л.А.Біроліна /1981/, В.В.Богданова /1977; 1985/, В.М.Бришина /1990/, І.Р.Вихованця /1993/, Г.О.Золотової/1973; 1982/ та ін. У зв'язку з цим актуальності набуває ідея квалі-

фінації фазовості як самостійної категорії. У цьому напрямку заслуговують на увагу наукові розвідки О.М.Соколова /1981; 1982; 1985; 1987; 1988/, Р.Н.Ахметжанової /1976; 1994/, І.Первакової /1987/, Л.В.Салазникової /1979; 1981/, В.С.Храковського /1987/ та ін. В аспекті зіставлення названа проблема розв'язується на прикладі різноструктурних мов, зокрема Д.І.Шахановою /1987; російськ. і німецьк./, О.С.Протогеновою /1985; російськ. і англійськ./, В.Ю.Калашян /1989; російськ. і вірменськ./, Р.Н.Ахметжановою /1984; російськ. і башкирськ./. Проте вивчення фазовості у напрямку зіставлення в мовах близькоспоріднених / слов'янських / знаходиться лише на початкових етапах.

Теоретичною основою виконуваного дослідження є концепція фазовості, розроблена Соколовим О.М., що зумовлено зручністю опозиційного підходу для аналізу, його методичною чіткістю та можливістю проаналізувати усі дієслова. Однак, якщо Соколов О.М. використовував принцип "від форми до змісту", що реалізується в його концепції імпліцитної морфології, яка базується на класифікації дієслів за лексико-семантичними групами, то в пропонуваній роботі застосовується зворотний принцип - "від значення до засобів його вираження", що реалізується на рівні функціонально-семантичного поля, основу якого складає семантична класифікація преликатів, зокрема запропонована Селиверстовою О.М. /"Семантические типы предикатов." - М.: Наука, 1982. - 86-157/ і модифікована в аспекті нашого дослідження. Таким чином, у вивченні категорії фазовості нами розглядається більш високий рівень абстракції - семантичний, що дає можливість, по-перше, узагальнити дані про функціонування семантичного фазового компонента; по-друге, перевірити дію семантичної класифікації Селиверстової О.М.; по-третє, уточнити однорідність критерія по-

ділу дієслів на лексико-семантичні групи, визначивши місце останніх в системі семантичних /більш абстрактних/ предикатів.

Мета роботи: описати з урахуванням названого вище принципу лексико-граматичні та синтаксичні засоби передачі фазовості в мові російського фольклору, зіставивши їх з українськими відповідниками. Для реалізації поставленої мети необхідно було розв'язати такі завдання:

1. Визначити коло семантичних типів предикатів, здатних до модифікації у відношенні фазових операторів початку, кінця, обмеження, однофазовості, з'ясувавши при цьому ознаки, релевантні для сполучуваності предикатних типів із фазовими операторами.
2. Згрупувати в мовах, що зіставляються, лексико-граматичні та синтаксичні засоби на основі семантичного компонента фазовості, визначивши при цьому ознаки, які зумовлюють їх сполучуваність із предикатними знаками, і розмежувавши мовні одиниці, що реалізують фазове значення і фазову функцію.
3. Виділити в російській і українській мовах систему функціонально-семантичних мікрополів, що об'єднують названі вище засоби.
4. З'ясувати їх компонентний склад, тобто набір афіксів та аналітичних конструкцій, об'єднаних спільним семантичним компонентом - значенням фазового оператора.
5. Визначити в кожному з функціонально-семантичних мікрополів ядро, периферію, структурний тип, а також зв'язки та відношення між компонентами в межах поля чи /при наявності фактів/ поза ними.
6. Виявити особливості репрезентації семантичного фазового ком-

понента в мові фольклору, зумовлені жанровою своєрідністю.

Об'єктом дослідження є синтетичні форми дієслів та аналітичні конструкції /дієслівні та іменні/, що експлікують реалізовану фазову межу /2 500 одиниць, відібрані методом суцільної та випадкової вибірки/.

Матеріалом дослідження стали прислів'я, які як предмет лінгвістичного вивчення являють собою "знак індивідуальної ситуації", що характеризується визначеністю денотата, який виражається відповідною лінгвістичною сутністю: пропозитивною структурою, мовним репрезентантом якої є речення. Таким чином, як матеріал для нашого дослідження прислів'я заслуговують на увагу в аспекті лінгвістичної реалізації семантичного фазового компонента на рівні мовної парадигматики, що дозволить виявити: по-перше, загальні характерні ознаки категорії фазовості; по-друге, потенційні можливості мовних засобів в експлікації фазових операторів; по-третьє, особливості вираження семантичного фазового компонента в мові фольклору, зумовлені жанровою своєрідністю прислів'я.

Джерелом матеріалу слугували: "Російсько-український фразеологічний словник" /Вирган І.О., Пилинська М.М.; Прапор. - 1959, №9. - 1971, №11/, "Пословица не мимо молвится. Русские пословицы и поговорки с украинскими соответствиями" /Беленькова Н., 1969/, "Пословицы русского народа.Сб. В.Далея" в 2-х т. /1984/, "Українські народні прислів'я та приказки" /Бобкова В. та ін., 1963/, "Українські приказки, прислів'я, і таке інше. Збірники О.В.Марковича та інших" /Номис М., 1993/, "Українсько-російський і російсько-український фразеологічний словник" /Олійник І.С., Сидоренко М.М., 1978/.

Методика дослідження носить комплексний характер, який по-

лягає у використанні різних методів та прийомів, що зумовлено конкретними завданнями. Структурно-семантичний аналіз у функціональному аспекті фазових засобів проводився із застосуванням: методів - описового /у синхронному зрізі/, кількісного зіставлення; прийомів - безпосереднього аналізу, опозиційного та компонентного аналізу.

Наукова новизна роботи полягає в тому, що на основі даних узагальнено функціонування семантичного фазового компонента; побудовано, в російсько-українському зіставленні, систему функціонально-семантичних мікрополів, що об'єднують лексико-граматичні та синтаксичні засоби на основі спільності фазових операторів; виявлено в аспекті досліджуваної проблеми тенденції, зумовлені специфікою фольклорного жанру.

Теоретичне значення дисертації в тому, що на її основі можлива подальша розробка проблем семантичного синтаксису, зокрема сполучуваності предикатних типів із фазовими операторами; зроблені в ній висновки і узагальнення дозволять розширити наукове уявлення про засоби та способи експлікації семантичного фазового компонента, виявивши їх потенційні можливості, як в літературній мові, так і в мові фольклору, зумовлені його жанровою специфікою.

Практична цінність роботи полягає в можливості використання описуваного матеріалу у практиці викладання сучасної російської та української мов у вузі, зіставної типології цих мов, вступу до мовознавства, стилістики російської та української мов, а також у лексикографічній практиці.

Апробація дисертації. Різні аспекти досліджуваної проблеми висвітлені в шести публікаціях, що обговорювалися на засіданнях кафедри російської мови УДПУ ім. М.П.Драгоманова, на

наукових конференціях "Взаимодействие украинского и русского языков на территории Украины и актуальные проблемы их исследования и преподавания" /Полтава, 1993/, "Семантика мови і тексту" /Івано-Франківськ, 1993/, "Стилистика русского языка: теоретический и сопоставительный аспекты" /Харків, 1993/, "Функциональная лингвистика" /Сімферополь, 1994/, "Мовна дійсність в Україні /проблеми, перспективи/" /Вінниця, 1994/.

На захист виносяться такі основні положення:

1. Концепт фазовості, утворюючи разом із поняттями виду, граничності, родів дії /різними за ступенем своєї абстрактності/ єдиною системою аспектуальних характеристик, репрезентує однак мовну універсалію.

2. Вираження семантичного фазового компонента на рівні граматики як в російській, так і в українській мовах відбувається на базі спільної моделі, що відповідає функціонально-семантичному полю.

3. Лексико-граматичні та синтаксичні засоби вираження фазовості у формально-граматичній структурі дериватів представляють одномісні оператори, що модифікують у відношенні початку, кінця, обмеження, однофазовості семантичне ядро пропозиції, яке може бути сформованим усіма типами предикатів, крім предикатів зі значенням "знаходження у просторі".

4. Сполучуваність фазових операторів із предикатами визначається приналежністю останніх до певного семантичного типу.

5. Сполучуваність конкретних мовних засобів /лексико-граматичних та синтаксичних/, що маркують фазові оператори, з певними лексемами, які експлікують той чи інший семантичний тип предиката, зумовлюється в основному місцем цих лексем у

класифікації за лексико-семантичними групами.

6. Класифікація за лексико-семантичними групами /менш абстрактна/ перетинається з семантичною класифікацією предикатів по вертикалі.

7. Набір лексико-граматичних та синтаксичних засобів, що формують функціонально-семантичні фазові мікрополя, в російських і українських прислів'ях суттєво не відрізняється від відповідних фазових засобів у літературній мові, як російській, так і українській.

8. Функціонально-семантичні мікрополя з фазовими компонентами початку, кінця, обмеження, однофазовості структуровані моноцентрично, однак відзначаються своєрідністю: ядра мікрополя із семантичним компонентом "фаза обмеження" і субполя із семантичним компонентом "фаза кінця", яке об'єднує аналітичні конструкції, двомісні; субполе, що представляє на лексико-граматичному рівні семантичний компонент "фаза кінця", має зони перетину з функціонально-семантичними полями результативності, локативності, квантитативності; субполем, що репрезентують на синтаксичному рівні семантичні компоненти "фаза початку" і "фаза кінця", властиві найбільш віддалені периферії також дифузного характеру, але в межах функціонально-семантичних мікрополів фазовості.

9. Особливостями, зумовленими специфікою українських і російських прислів'їв, в аспекті нашого дослідження можна вважати такі:

- 1/ найбільшу активність модифікації у фазовому відношенні тих пропозицій, семантичне ядро яких сформоване предикатами дії;
- 2/ переважаючу частотність актуалізації фазового оператора кінця;

- 3/ кваліфікацію тенденції до синтетизму стосовно експлікації фазових операторів лексико-граматичними засобами як нормативною;
- 4/ стосовно аналітичних фазових конструкцій нормативною слід вважати тенденцію до еліптування компонентів, що відновлюються контекстно або ситуативно;
- 5/ інверсію та дистантне розташування компонентів фазових аналітичних конструкцій.

Структура дисертації. Дисертаційне дослідження складається зі вступу, трьох розділів, висновків, бібліографії, списку використаних для аналізу джерел.

ЗМІСТ РОБОТИ

У вступі подається обґрунтування теми, розкривається актуальність та наукова новизна дослідження, його теоретичне і практичне значення, визначається мета і завдання роботи, формулюються основні положення, що виносяться на захист.

У першому розділі "Про семантику фазовості та її лінгвістичне вираження" висвітлюється поняття фазовості, обґрунтовується його своєрідність як однієї з аспектуальних характеристик, відмінної від виду і родів дії, трактуються фазові значення та розкривається обрана методика їх визначення.

Фазовість - аспект внутрішнього часу, мовним репрезентантом якого є також вид. Спільним між фазовою та видовою теоріями є об'єкт аналізу - опозиції дієслів доконаного і недоконаного виду /далі - ДВ і НДВ/. Однак, маючи спільний об'єкт аналізу, фазова і видова теорії розрізняються кутом зору, під яким цей об'єкт досліджується. Концепція фазовості, розроблена Соколовим О.М., розглядає факти в аспекті мотиваційної /1/ співвідносності семантики однокореневих протичленів ДВ і НДВ,

тобто з використанням принципу ВІДНОШЕННЯ між дієслівним мотивом і мотиватором. Адже членування процесуальної ознаки на фази її існування обов'язково передбачає встановлення межі, яка визначає відношення: процесу до його завершеності, коли межа збігається з кінцем /рос. забрасывать /что-нибудь далеко/ - забросить /фаза завершення/; укр. закидати /що-небудь далеко/ - закинути /фаза завершення//; реалізованої межі до наступного процесу, коли межа збігається з початком /рос. забросать /фаза початку/ - бросать; укр. закидати /фаза початку/ - кидати//. У визначенні виду поняття відношення не використовується, а зазначається лише наявність/відсутність певної семантичної ознаки, зокрема вказівки на внутрішню межу. У зв'язку з цим актуалізується питання про необхідність відокремлення межі фазової від видової.

Під видовою межею традиційно розуміється вичерпаність процесу. Однак, крім вичерпаності процесу, дієслово може виражати межу, яка обмежує процес у часі, позначає його початок, завершення, певний часовий проміжок, обмежує процес одним актом його здійснення. Усі ці значення включає поняття фазової межі. Крім того, як відомо, процес, що виражається дієсловом НДВ, спрямований на характеристику суб'єкта і об'єкта, які або самі активно діють, або пасивно зазнають впливу з боку процесу і, як наслідок, змінюють свою субстанцію і положення у просторі, що пов'язано з фіксацією дієсловом ДВ певних етапів, фаз. Отже, фазова межа базується на розширеному тлумаченні поняття межі процесу, яке включає диференціацію кількісної і якісної меж, наприклад, фаза завершення: рос. лететь /в Київ/ - долететь /до Києва/, белить /дерева/ - побелить /дерева/; укр. летіти /в Київ/ - долетіти /до Києва/, білити /дерева/ -

побілити /дерева/.

В основі визначення фазової межі лежить не тільки лексико-семантичний аспект аналізу опозиції дієслів НДВ і ДВ, але здебільшого її граматичний аспект, що враховує суб'єктно-об'єктну спрямованість процесу, з якою тісно пов'язане лексико-семантичне варіювання багатозначного дієслова. Суб'єктно-об'єктна співвіднесеність процесу регулює актуалізацію певної фазової межі, наприклад, початкової або завершально-результативної: рос. заколовать, укр. заворожити /почати ворожити і підкорити кого-небудь, що-небудь чарівній силою/.

Таким чином: 1. Оскільки форма дієслова /як російського, так і українського/ не завжди несе однозначну інформацію про семантичний варіант, то вважається доцільним розглядати фазовість як властивість предиката, співвіднесеного з певною ситуацією в дійсності. 2. Актуалізація у дієслові ДВ тієї чи іншої фазової межі зумовлюється такими факторами: а/ наявністю у семантичній структурі мотиваційно співвідносного лексико-семантичного варіанту дієслова НДВ компонентів "спрямованість процесу на досягнення результату" - факультативна сема, "характер протікання процесу" - обов'язкова сема /О.М.Соколов, 1979/; б/ "дограничним"/"післяграничним" характером процесу; в/ суб'єктно-об'єктною спрямованістю процесу, яка має матеріальну відображеність. 3. Оскільки фаза розглядається як різновид межі і, як відомо, вказівка на внутрішню межу властива усім дієсловом ДВ, то будь-яке дієслово ДВ може бути охарактеризоване у фазовому відношенні.

Однак у лінгвістичній літературі останнє з викладених вище положень не знаходить загальної підтримки. Деякі з аспектиологів вважають, що експлікація дієсловом ДВ фазової ме-

жі властива лише частині дієслів ДВ, доказом чого є відокремлення часових родів дії /вказують на початок процесу, обмеження його часовим проміжком та його закінчення/ від кількісних /Н.С.Авілова, 1976/. Таким чином, висвітлюючи своєрідність концепту фазовості, необхідно показати природу співвіднесення понять фазовості і роду дії, яке також є однією з аспектуальних характеристик.

В реферованій дисертації викладається точка зору, згідно з якою "в широкому розумінні усі без винятку роди дії, які відповідають значенням ДВ, є виразниками фазових значень" /О.М.Соколов, 1985/. При цьому на власне фазові значення можуть накладатися додаткові лексичні характеристики: якісно-результативні, просторові, кількісні та ін., які, в свою чергу, можуть стати основою для виділення розрядів усередині основних груп, котрі виділятимуться за основними фазовими значеннями. Таким чином, фазові значення можуть розглядатися як типові, що здатні приєднуватися до вихідного лексичного значення дієслова поза його належності до роду дії.

Отже, концепт фазовості, утворюючи разом із поняттями виду, роду дії /різними за ступенем своєї абстрактності/ єдину систему аспектуальних характеристик, репрезентує однакову мовну універсальність.

Оскільки фаза невіддільна від предикатної ознаки і поза нею не існує, то вона є характеристикою не суб'єкта, носія предикатної ознаки, а характеристикою самої цієї ознаки. Тому концепт фазовості кваліфікується в роботі як одномісний оператор, тобто семантична одиниця з валентністю на предикат, яка виконує роль фазового модифікатора пропозиції.

Вихідне поняття "фаза" означає початковий, завершальний

чи проміжний етап в існуванні /фазовому: протікаючому або триваючому; змінюваному; в цілому/ процесуальної предикатної ознаки, тобто ознаки, що містить семантичний компонент темпоральної тривалості. Значення початку предикатної ознаки ототожнюється зі значеннями "появи" її у часі та "приступу" до дії. Завершення диференціюється на відносне /коли предикатна ознака, хоч і завершена, але потенційно здатна до прояву/ і абсолютне /коли завершення предикатної ознаки збігається з її вичерпаністю/. Проміжний етап, що означає відносну завершеність процесу, тобто таку, яка не може вважатися остаточною, передбачає диференціацію таких значень: 1/ фази відносного завершення /коли існує потенційно можливе досягнення абсолютного кінця/: рос. подкрасить, прижечь; укр. підфарбувати, припекти; 2/ обмежувальної фази /коли спостерігається зближення початкової фази і фази відносного завершення/: рос. пучить, пролежать; укр. пучити, пролежати; 3/ однофазовості /коли початкова фаза і фаза відносного завершення збігаються/: рос. мигнуть, зевнуть; укр. мигнути, позіхнути. Таким чином, виділення фази відбувається за принципом полярності - за протиставленням початку предикатної ознаки її вичерпаності.

Необхідною умовою визначення значень фазових операторів є дотримання вище згаданого принципу відношення семантики процесності до фазової межі, який реалізується в мові двоюко: а/ на рівні морфології - в бінарних опозиціях однокорених протячленів ДВ і НДВ, наприклад, фаза обмеження: рос. качать - покачать, ждуть - прождать; укр. качати - покачати, чекати - прочекати; б/ на рівні синтаксису - в двох типах опозицій АК, ділянкою перетину яких є пропозитивний компонент, а ділянкою протиставлення є допоміжний компонент, що вілображає особли-

вості фазової семантики і відрізняються: за видом; не тільки за видом, але й лексично, наприклад, фаза завершення, рос. браться за оружие - взяться за оружие, укр. братися за зброю - взятися за зброю; фаза початку: рос. взяться за оружие - держаться за оружие, укр. взятися за зброю - триматися за зброю.

У другому розділі "Компоненти функціонально-семантичного поля фазовості" встановлюється і характеризується компонентний склад досліджуваного поля, а саме: виявляється коло семантичних типів предикатів, які здатні модифікуватися у фазовому відношенні; визначаються ознаки, релевантні для сполучуваності предикатів із фазовими операторами; згруповуються в мовних засобах, що зіставляються, лексико-граматичні та синтаксичні засоби на основі спільності фазових значень; визначаються ознаки, які зумовлюють сполучуваність досліджуваних мовних засобів із предикатними знаками; розмежовуються засоби, що реалізують фазову функцію і фазове значення.

Функціонально-семантичне поле фазовості складається з трьох компонентів: 1/ семантичні класи предикатів, які можуть модифікуватися у фазовому відношенні; 2/ лексико-граматичні, граматичні і контекстуальні засоби експлікації фазовості; 3/ АК, що виражають фазові значення.

Семантична класифікація предикатів, яка розглядається нами, розмежовує, своєрідно інтерпретує, предикати зі значеннями дії, процесу, стану, якості або властивості, потенційності, класу і "зв'язку" та ін. При аналізі були використані критерії, запропоновані О.М.Селиверстовою. В аспекті досліджуваної проблеми до найбільш суттєвих ознак належать співвідносні, але не тотожні ознаки фазовості існування предикатного денотата і змінюваності денотата предиката. Вони

лягли в основу побудованої в реферованій дисертації моделі сполучуваності семантичних предикатних типів з фазовими операторами. Вона показує, що модифікуватися у відношенні фазовості можуть не тільки, як традиційно вважалося, предикати дії і процесу, але й інші названі вище типи, крім предикатів зі значенням "знаходження у просторі". Отже, збільшується можливість представити засоби фазової експлікації у формі функціонально-семантичного поля. Адже розширюються межі поняття "АК з фазовим значенням", що включає різноманітні двокомпонентні сполучення, в яких один елемент відповідає фазовому операторові, а другий - предикату пропозиції, що може бути вираженим не тільки дієсловом, але й іншими предикатними знаками.

Лексико-граматичні виразники предикатної семантики, модифікованої у фазовому відношенні, репрезентовані суфіксами, префіксами та постфіксами. До суфіксів, що маркують на рівні морфології фазові оператори, відносяться $-ну_2-$, $-ану-$ /українські відповідники: $-ну_2-$, $-ону-$ /, наприклад, однофазовість: рос. нырять /в воду/ - нырнутъ, укр. пірнати /у воду/ - пірнути; завершально-результативна фаза: рос. нырять /в толпу/ - нырнутъ, укр. поринати /у натовп/ - поринути /"зникнути з очей" рос. шмыгать /в окно/ - шмыгануть, укр. шмигати /у вікно/ - шмигонути /"швидко щезнути"/. Маркуючи оператор однофазовості, названі вище суфікси реалізують фазове значення. Фазову функцію вони виконують, коли експлікують усі інші описувані оператори. Основним морфологічним засобом вираження фазовості є префікс. Наведені нижче префікси у відношенні експлікації семантичного фазового компонента в реферованій роботі кваліфікуються як спеціалізовані, тобто ті, одне із зна-

чень яких фазове, наприклад, початкове: рос. за-, за-...-ся /засуетиться, загореться/, по- /поползти/, воз- /возлюбить/, вз-, вз-...-ся /взвеселиться, взбунтоваться/, раз-, раз-...-ся /растревожиться, размахаться/; обмежувальне: по- /порнобачить/, пере- /передумать часок/, про- /продекать весь день/, ви- /выстоять целый день/; однофазове: с- /схитрить, съездить/; завершально-результативне: за-, за-...-ся /законспектировать, зачитаться/, по- /поужинать/, воз- /возмучать/, вз- /взрас- тить/ та ін. Спеціалізовані у фазовому відношенні українські префікси, аналогічні російським, наприклад, такі: початкові - за-, за-...-ся /заметушиться, загориться/, по- /поповзти/, з-, з-...-ся /злюбити, взвеселиться, збунтоваться/, роз-, роз-... -ся /розтривожиться, розмахаться/; обмежувальні - по- /пори- балити/, пере- /передумать годину/, про- /продекати увесь день/, ви- /выстояти цілий день/; зі значенням однофазовості - з-/с- /схитрувати, з'їздити/; завершально-результативні - за-, за-...-ся /законспектувати, зачитатися/, по- /повечеряти/, з- /змужніти, зростити, зранити/ та ін. Неспеціалізовані префік- си ті, що експлікують невластиве їм значення фазового опера- тора внаслідок своєї функціональної пристосовуваності, напри- клад, функція виразників початкової фази можуть виконувати в сполученні з дієсловами психофізичного стану російські префік- си о-, с- /Н.С.Авілова, 1976; І.Первакова, 1987/ та їх українсь- кі відповідники о-, з-: рос. /старик/ озлился - злиться, /ткань/ - сморщилась - морщиться; укр. /старий/ озлився - злиться, /тка- нина/ зморщилася - морщиться. Лексико-граматичні засоби експлі- кації фазовості репрезентують синтетичний спосіб її вираження. Але основним способом передачі фазового компонента в мові спра- ведливо вважається аналітичний.

Під фазовими АК розуміються двокомпонентні сполучення, в яких один елемент відповідає фазовому оператору, а другий - предикату пропозиції. Допоміжний компонент і в російській, і в українській мовах може бути виражений дієвідмінюваною формою дієслова і часткою. Основний компонент може бути представлений не тільки інфінітивом, але й іменем. Наприклад, рос. перестал видеть, рванулся на выручку, ну обниматься; укр. перестав бачити, рвонувся на виручку, ну обійматися. Аналітичні виразники фазовості, які реалізують фазове значення, такі: рос. начать, стать, затеять, заняться; укр. почати, розпочати, стати, затіяти, зайнятися /фаза початку/; рос. кончить, закончить, окончить, покончить, докончить, перестать, прекратитъ, завершить; укр. кінчити, закінчити, скінчити, покінчити, докінчити, перестати, припинити, завершити /фаза завершення/. Фазову функцію реалізують дієслова, які експлікують невластиве їм значення фазового оператора внаслідок функціональної пристосовуваності у складі АК. Вони представлені частково десемантизованими дієсловами деяких лексико-семантичних груп, наприклад, дієсловами переміщення у просторі: рос. пошел куролесить, вошел в обчай, поднял шум, бросил учебу; укр. пішов бешкетувати, увійшов у звичай, зняв галас, кинув навчання та ін. Аналітичними фазовими виразниками в мовах, що зіставляються, можуть бути також частки: рос. давай, и давай, ну, и ну, и; укр. давай, і давай, ну, та й ну. Фазове значення виражається в таких конструкціях разом зі значеннями інтенсивності і раптовості.

У третьому розділі "Лексико-граматичні та синтаксичні засоби вираження фазовості в мові прислів'їв" виділяється система функціонально-семантичних мікрополів, властивих російській і українській мовам, які об'єднують досліджувані засоби на ос-

нові спільності семантичного компонента – значення фазового оператора, визначається в кожному з них ядро, периферія, структурний тип, а також зв'язки та відношення між компонентами в межах поля чи поза ними, виявляються особливості репрезентації фазовості в мові прислів'їв.

У структурі поля фазовості відповідно до значень названих вище фазових операторів виділяються чотири мікрополя, два з яких /із семантичними компонентами "фаза початку" і "фаза завершення"/ з наступним членуванням на субполя, що відповідають мовним рівням формальної репрезентації – морфологічному і синтаксичному. Кожному мікрополю властива своя конфігурація, свої центральні і периферійні константи, але спільним є моноцентричність їхньої структурованості.

Ядерним компонентам властиві найвищий ступінь типізації та найбільша частотність, а тому вони реалізують фазове значення на найширшому семантичному фоні. Наприклад, ядро субполя що об'єднує лексико-граматичні засоби на основі компонента "фаза початку", в російській і українській мовах представлене префіксом за-, оскільки він, маючи найвищий ступінь типізації, реалізує фазовий компонент початку на найбільш широкому семантичному фоні, який репрезентує в матеріалі дослідження дієслова таких лексико-семантичних груп: 1/ дієслова, денотати яких сприймаються на слух, пор., рос. запеть, заладить, завуть; укр. заспівати, затвердити, завити та ін.; 2/ дієслова, денотати яких означають емоційні та фізіологічні явища, пор., рос. заболеть, заплакати; укр. засміятися, зажуритися; 3/ дієслова, що позначають фізичні дії, пор., рос. зачесати, заартачиться, заневеститися; укр. запалити, заграти; 4/ дієслова, денотати яких сприймаються нюхом, пор., рос. за-

пахнуть; укр. запахати; 5/ дієслова, денотати яких сприймаються зором, пор., рос. зазеленеть, завидеть; укр. забачити; 6/ дієслова, що позначають явища природи, пор., рос. затаять, завести; укр. засяяти; 7/ дієслова класу дій, пор., завестись; укр. завестися:

Было бы болото, /а черти заведутся/. - Твоз не заведется ніде. /Рано затает/ - долго не растает. - Після дощу сонце засяє. /Кто нечаянно завидит свет в своем доме/ - жди счастья. - Розчинив - /забачите/, що з того вийде!

Периферійні компоненти у сформованих мікрополях відзначаються меншим ступенем типізації, меншою частотністю. У периферійних зонах розрізняються: периферія, віддалена периферія та найбільш віддалена периферія. У межах субполя, що об'єднує лексико-граматичні засоби компонентом "фаза завершення", периферійним зонам не властива гомогенна структура, оскільки вони містять сегменти фазово-результативний, -локативний та -кількісний:

От плохой жены постарисься, от хорошей помолодеешь. - Від сердитої жінки постарієш, а від доброї помолодієш; Ехал к брату, /а заехал к свату/. - Їхав до Хоми, /а заїхав до куми/; У скупого и в крещенье снегу не выпросишь. - Щедрий - серед зими снігу не выпросиш.

У межах субполів, що об'єднують аналітичні конструкції компонентами "фаза початку" і "фаза завершення", також виділяється ділянка перетину, оскільки АК, які формують їх, маркують фазові оператори допоміжними дієсловами, що здатні реалізувати функції виразників як початкової, так і завершальної межі в залежності від типу предиката:

Пустой мешок введет в грешок. - /Як прийде до ладу/, так

і я вкраду.

Пор.: рос. ввести в грешок - фаза початку - быть в грешке; вводить/ввести в грешок /"вовлечь в грех" - фаза завершення/; укр. прийти до ладу - фаза початку - бути в ладу; йти/прийти до ладу /фаза завершення/. Отже, мікрополя, які об'єднують лексико-граматичні та синтаксичні засоби на основі спільності значень фазових операторів, характеризуються сукупністю ієрархічних елементів і мережею зв'язків між ними.

Спостереження над мовою прислів'їв в аспекті досліджуваної проблеми показали, що компонентний склад розглянутих функціонально-семантичних фазових мікрополів в мові російських і українських прислів'їв суттєвих відмінностей від відповідних фазових засобів у літературній мові, як російській, так і українській, не має. Однак, слід відзначити нехарактерність для фазових АК в мові прислів'їв репрезентативу допоміжного компонента частками. Але це свідчить про наддіалектність мови прислів'їв /оскільки маркування фазових операторів частками - риса розмовної мови/, яка зближує її з мовою літературною.

Дослідження семантичного фазового компонента виявило в мові прислів'їв те, що модифікації у фазовому відношенні переважно зазнають пропозиції, семантичне ядро яких сформоване предикатами дії, оскільки саме вони найбільше відповідають специфіці жанрового змісту: денотати, які репрезентуються ними, найбільш динамічні, що підсилюється властивими їм ознаками фазовості та темпоральної локалізованості; саме вони потребують агентивного суб'єкта, який би брав до уваги повчальність тексту прислів'їв. Периферію стосовно фазової модифікації в мові прислів'їв утворюють предикати процесу та потенцій-

ності дії. Інші типи предикатів формують найбільш віддалену периферію.

Через більшу прагматичну значимість порівняно з іншими фазовими значеннями операторам початку та завершення властивий максимально широкий набір формальних засобів, що їх виражають. Однак факти актуалізації фазового компонента завершення в мові прислів'їв найбільш частотні, що зумовлюється сенстенційністю цього фольклорного жанру.

Аналіз засобів фазової експлікації показав, що на відміну від літературної мови, і російської, і української, де основним способом вираження фазовості вважається аналітичний /що використовує синтаксичні засоби/, в мові прислів'їв значно переважає синтетичний /який базується на лексико-граматичних засобах/. Фазові АК в мові прислів'їв, хоч і менш уживані, однак наявні. Але, вступаючи у суперечність з тенденцією до економії мовленнєвих зусиль, поступово підкоряються їй, що проявляється в широкому використанні в текстах прислів'їв прийому еліптування як допоміжного, так і пропозитивного компонентів фазових АК.

У висновках викладені наслідки дисертаційного дослідження, сформульовані в положеннях, які виносяться на захист.

З теми дисертації опубліковані такі праці:

1. Про вплив в українській і російській мовах семантичного класу дієслова на фазисні властивості // Матеріали міжнародної наукової конференції "Семантика мови і тексту". 13-15 жовтня 1993 р. Ч.2. - Івано-Франківськ, 1993. - С.184-185.

2. О содержании и форме категории фазовости в отношении лексико-семантических вариантов глаголов совершенного и несовершенного вида // Взаимодействие украинского и русского язы-

ков на території України і актуальні проблеми їх дослідження і преподавання /Матеріали 1 Ганичевських читань/. Т.2. - Полтава, 1993. - С.142-143.

3. О нормативности выражения категории фазовости в русской и украинской речи /на материале пословиц/ // Стилистика русского языка: теоретический и сопоставительный аспекты /Материалы 4 научной конференции по проблемам семантических исследований/. Ч.2. - Киев - Харьков, 1993. - С.77-78.

4. К функционально-семантической характеристике категории фазовости // Функциональная лингвистика. Материалы конференции. Ялта, 24-28 апреля 1994 г. - Симферополь: Изд-во "Сонат", 1994. Ч.2. - С.49-51.

5. Изучение категории фазовости в связи с видом и способами глагольного действия // Мовна дійсність в Україні /проблеми, перспективи/: Тези доповідей і повідомлень наукової конференції. Ч.1. - Вінниця, 1994. - С.96-98.

6. Явища граматичної полісемії та омонімії в російських дієслівних лексемах // Мовна дійсність в Україні /проблеми, перспективи/: Тези доповідей і повідомлень наукової конференції. Ч.1. - Вінниця, 1994. - С.121-123.

Фусул Е.В. Лексико-грамматические и синтаксические средства передачи фазовости в русском и украинском фольклоре. Диссертация /на правах рукописи/ на соискание ученой степени кандидата филологических наук по специальностям 10.02.01 - русский язык, 10.02.02 - украинский язык, Украинский государственный педагогический университет имени М.П.Драгоманова, Киев, 1995.

В работе исследовались семантика фазовости и средства ее

выражения на уровнях морфологии и конструктивного синтаксиса в языке русского и украинского фольклора в аспекте функциональной грамматики. Определен в русско-украинском сопоставлении набор аффиксов и аналитических конструкций, эксплицирующих семантический фазовый компонент; установлены условия реализации операторных значений начала, завершения, ограничения и однофазовости исследуемыми средствами; построена система функционально-семантических фазовых микрополей и описана их структура; выявлены особенности репрезентации фазового компонента в языке фольклора, обусловленные жанровым своеобразием пословиц.

Материалы диссертации использовались в учебном процессе при изучении синтаксиса, морфологии, сопоставительной типологии русского и украинского языков.

Fusul E.V. Lexico-grammatic and syntactic means of the phases of the verb in Russian and Ukrainian folk-lore. The dissertation (manuscript) is presented for receiving the academic degree of candidate of Philology; specialities 10.02.01 - the Russian Language, 10.02.02 - the Ukrainian Language; State Ukrainian Pedagogical University named by M.P.Drahomanov, Kyiv, 1995.

It deals with the semantics of the verbal phases and the means of morphology and constructional syntax expressing this semantics in Russian and Ukrainian folk-lore in the aspect of functional grammar.

The group of affixes and analitic constructions explicating the verbal semantic component in the Russian language compared with these ones in the Ukrainian language have been determined as well as conditions of realization of beginning, finishing, limitation and one-phase meanings.

The work also gives the system of functional semantic microfields of verbal phrases and their structure; peculiarities of representation of the verbal semantic component in folklore language that is conditioned by the genre of the proverb.

The materials of the thesis have been used in the classes while studying syntax, morphology, compared typology of the Russian and Ukrainian languages.

Ключові слова: оператор фазовості, предикат, лексико-семантична група, фазовий афікс, фазова аналітична конструкція, функціонально-семантичне поле.

Підписано до друку 24.02.1995р. Об'єм I, I. Формат 60x84 1/16.
Друк офсетний. Тир. 100пр. Форм. 56. Безплатно.

ЛОД УДПУ ім. М. П. Драгоманова, Київ, Пирогова, 9.

AB 32.126

AB 32.126